

Тетяна СКРИПНИК,
доктор психологічних наук, завідувач лабораторії корекції розвитку
дітей з аутизмом Інституту спеціальної педагогіки НАПН України

Роль психолога в процесі супроводу дитини з аутизмом в освітньому просторі

На теренах нашої освіти посада практичного психолога не нова. Проте фахівці цього профілю мають неконкретні функції, обтяжені значною кількістю завдань, виконати які практично неможливо.

Так, за посадовою інструкцією практичний психолог у школі має здійснювати майже всі відомі види психологічних робіт. Зокрема, консультативно-методична допомога всім учасникам навчально-виховного процесу з питань виховання учнів, створення сприятливих психологічних умов для їхнього розвитку; діагностика дітей, груп і колективів; корекційні та розвивальні заняття з тими, хто не встигає в навчальному процесі; реабілітація дітей, які перебувають у кризовому стані; превентивна робота з учнями щодо девіантних форм поведінки, тренінги з дітьми, педагогами, батьками; просвітницька діяльність (педради, батьківські збори, бесіди з дітьми, лекторії); психологічна експертиза педагогічних інновацій – і це не повний перелік напрямів діяльності практичного психолога.

Окрім цих неосяжних завдань, за одним із недавніх українських нормативно-правових документів (Лист МОНмолодьспорту від 26.07.2012 № 1/9-529 "Про організацію психологічного і соціального супроводу в умовах інклюзивного навчання"), практичний психолог разом із соціальним педагогом має здійснювати психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами в навчальному закладі. Цей документ принципово суперечить світовому досвіду успішного впровадження освітнього процесу для дітей з особливостями психофізичного розвитку. Головний висновок, напрацьований міжнародною педагогічною спільнотою в цьому контексті, – *психолого-педагогічну підтримку навчання і розвитку дітей з особливими освітніми потребами має здійснювати міждисциплінарна група супроводу, яка працює на засадах командної взаємодії.*

Іншими словами, процес входження аутичної дитини в освітній простір буде ефективним тільки тоді, коли нав-

коло неї згуртується група фахівців і батьків, готових кроково й узгоджено між собою створювати відповідні умови в навчальному закладі та готувати до навчального процесу саму дитину.

Фахівцям, які готові об'єднатися заради успішного навчання і розвитку дитини з аутизмом, треба вирішити багато завдань. Серед них:

– *організаційні* – налагодження послідовної роботи міждисциплінарної групи супроводу (конструктивні зустрічі, розроблення Індивідуальної програми розвитку (В інших країнах цей документ має назву, що перекладається як "індивідуальна освітня програма", або "індивідуальний освітній план"); відвідування занять один одного, що сприяє обізнаності щодо внеску кожного учасника групи у спільну справу; взаємна допомога в налагодженні ефективної взаємодії з дитиною (за необхідності – безпосередній супровід дитини на занятті колеги), консолідація зусиль з батьками);

– *діагностичні* – оцінка стану розвитку дитини; робота над досягненням ключових цілей для неї; моніторинг успішності процесу супроводу;

– *психолого-педагогічні* – діяльність у напрямі вирішення найактуальніших завдань для дитини у тій сфері, якою опікується кожний із учасників групи супроводу окремо.

У цій статті ми не зупинятимемося на організаційних завданнях, а зосередимося на змісті й алгоритмі діяльності психолога у спільному процесі супроводу дитини з аутизмом в освітньому просторі. Поданий матеріал – результат нашого досвіду, отриманого під час навчання і стажування за кордоном і внаслідок практичної діяльності, спрямованої на розбудову та впровадження моделі дієвого психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом в навчальних закладах¹.

Зважаючи на те, що в нашій країні відсутня централізована система ранньої допомоги дітям з аутизмом (на відміну, наприклад, від дітей з порушеннями слуху чи зору), актуальна робота з дітьми цієї категорії у напрямі виправлення відхилень у розвитку, відновлення порушених функцій, незважаючи на те, у якому віці така дитина потрапляє до дбайливих фахівців. Ми пов'язуємо таку фахову діяльність з подоланням базових порушень, нормалізацією базових структур, що створює передумови всебічного розвитку дитини й оптимального її навчання [2].

Одним із базових порушень у дітей з аутизмом (водночас із сенсорною дезінтеграцією) є брак базового почуття безпеки і довіри, яке спричинює якісні розлади соціальної взаємодії. Це базове почуття складає підґрунтя так званого соціального інтелекту – інтегральної здатності розуміти взаємостосунки між людьми та соціальні події. Без послідовної роботи у цьому напрямі оптимальний перебіг адаптації, розвиток та навчання дитини з аутизмом неможливі.

¹ Здійснено в рамках проекту за підтримки Фонду сприяння демократії Посольства США в Україні. Погляди авторів не обов'язково збігаються з офіційною позицією уряду США. Supported by the Democracy Grants Program of the U.S. Embassy in Ukraine. The views of the authors do not necessarily reflect the official position of the U.S. Government.

У межах роботи міждисциплінарної групи супроводу практичний психолог, на нашу думку, є тим фахівцем, який може сконцентруватися на послідовній роботі щодо становлення базової безпеки і довіри, підготувати та цілеспрямовано здійснювати роботу, орієнтовану на *соціальний розвиток* дітей з аутизмом.

Для цього практичному психологу треба зрозуміти особливості соціальних (скоріше – асоціальних) проявів аутичної дитини.

Найхарактерніша вада дітей з аутизмом та, що вони не мають позитивного досвіду спільної діяльності з іншими дітьми. Для них характерні також певна самодостатність, прагнення усамітнюватися, невміння щось робити разом з іншими дітьми; у них не розвинені рольові позиції "вчитель–учень", здатність виконувати інструкцію дорослого, дотримуватися спільних правил.

Тому надзвичайно цінним у роботі психолога має стати поступове набуття дітьми з аутизмом позитивного досвіду взаємодії з однокласниками. Тут йдеться і про становлення почуття довіри до оточуючих, цікавість до них, в цілому, і про певні соціальні уміння, необхідні для взаємодії з іншими людьми:

– *толерантність до особливої дитини / дітей*: здатність бути поруч з нею, наприклад, сидіти за однією партою, бути разом з дітьми під час перерви, на прогулянці. Ця здатність формується внаслідок звички, підкріпленої позитивними наслідками: самі діти мають з допомогою педагогів, батьків, психолога, які безпосередньо займаються з ними щоденно, прийняти особливу дитину, бути дружньою до неї і з розумінням ставитися до її незвичних проявів, тобто уміти поводитися з нею;

– *соціальна перцепція*: орієнтуватися на когось із дітей, наслідувати їх, розпізнавати емоційні стани та "мову тіла"; поводитися відповідно до контексту ситуації, помічати, розуміти, коли інші роблять щось правильно / неправильно. Це вміння виникає завдяки правильному супроводу аутичної дитини, коли фахівець звертає її увагу на інших дітей, використовує ситуації, щоб вона звернула на них увагу (побачила, почула, відчула, зробила щось разом з ними). Знаходячись поруч з такою дитиною, психолог має зацікавлювати її "світом людей", тим, які вони та чим займаються;

– *здатність до діалогу, вміння контактувати*: реагувати на ініціативу однолітка підтримувати контакт очима, відгукуватися, коли кличуть, усміхатися, стежити за поглядом, або за вказівними жестами; вибачатися у разі потреби, шукати допомогу (за необхідності); просити дозволу, щоб узяти чужий предмет; дарувати подарунки тощо. Для становлення цієї здатності всі учасники групи супроводу мають відпрацьовувати з дитиною модель діалогу як двостороннього обміну інформацією, обов'язково стежити за зворотною реакцією дитини на звернення, відтворювати ці реакції за дитину, якщо вона не відгукується, щоб вона у своїй свідомості закарбовувала визначені у людському товаристві прояви. Діалоговий контакт охоплює такі складники: 1) встановлення контакту із співрозмовником (зоровий, мовленнєвий, тактильний); 2) початок розмови; 3) розвиток теми (реакції партнера та репліки); 4) закінчення розмови;

– *вміння взаємодіяти* (разом виконувати вправи, завдання, дотримуватися правил ігрового середовища) відпрацьовують у мікрогрупі (спочатку – з однією дитиною), а потім – в умовах повного класу/групи. Так психолог може домовлятися з різними учасниками групи супроводу, і на занятті (уроці) його допомога дитині полягатиме у тому, щоб сприяти її соціальному розвитку: звертати увагу на ведучого заняття (вчителя на уроці), на дітей, які виконують завдання, допомагати зрозуміти завдання та виконати його (надати імпульс до виконання, використати підказку, попередньо відпрацювати якусь навичку, підготувати картинку, які дали б змогу зорієнтуватися в порядку або змісті дій тощо).

На заняттях, які проводить психолог з аутичною дитиною, має бути помічник, асистент учителя/помічник вихователя, логопед або корекційний педагог і хоча б одна дитина з класу. В узгодженій співпраці різнопрофільні фахівці спроможні успішно відпрацювати здатність аутичної дитини зважати на іншу дитину, цікавитися нею і соціально прийнятним чином виявляти себе. При цьому помічник аутичної дитини спрямовує її увагу на однокласника та на психолога як ведучого заняття.

За умови послідовної роботи аутична дитина починає звикати до присутності поруч іншої людини, виявляти прихильність до зацікавленого в ній доброзичливого дорослого, цінувати час, проведений разом, і поступово, хоча і з труднощами, засвоює правила взаємодії з учителем у класі. Водночас без спеціальної роботи її стосунки з учителем і однолітками не розвиватимуться.

Для продуктивного навчання і розвитку аутичної дитини психолог може залучити її однокласників (корекційна технологія "Навчання з однолітками" визнана як науково доказова) [1]. Слід зазначити, що спілкування з однолітками має розвивальний ефект не за будь-яких умов, а тільки тоді, коли за ним стоїть продумане дорослими планування. Використанню допомоги однокласників аутичної дитини передують підготовча робота у певних напрямках. Так, однокласника (однокласників) дитини навчають:

- 1) здатності демонструвати дитині з аутизмом певну навичку або елемент повсякденного режиму;
- 2) надання конкретної допомоги, при цьому важливо стежити, щоб однолітки надавали дитині саме стільки допомоги, скільки її фактично потрібно, а не робили щось за неї;

Скрипник Т. Роль психолога в процесі супроводу дитини з аутизмом в освітньому просторі. *Стаття присвячена змісту діяльності практичного психолога в навчальному закладі та його ролі в процесі психолого-педагогічного супроводу дітей з аутизмом. Визначено головний зміст діяльності психолога в контексті супроводу аутичної дитини – становлення підґрунтя соціального інтелекту. Розписано групи соціальних умінь, а також ті методи і засоби, за допомогою яких практичні психологи можуть розвивати їх у дітей з аутизмом.*

Ключові слова: дитина з аутизмом, базове почуття безпеки і довіри, соціальний інтелект.

Скрипник Т. Роль психолога в процесі супроводження ребенка с аутизмом в образовательном пространстве. *Статья посвящена содержанию деятельности практического психолога в учебном заведении и его роли в процессе психолого-педагогического сопровождения детей с аутизмом. Определено главное содержание деятельности психолога в контексте сопровождения аутичного ребенка – становление основ социального интеллекта. Расписано группы социальных умений, а также методы и средства, с помощью которых практические психологи могут развивать их у детей с аутизмом.*

Ключевые слова: ребенок с аутизмом, базовое чувство безопасности и доверия, социальный интеллект.

Скрипник Т. The role of a psychologist in the process of an autistic child support in educational space. *Article refers to the content of the practical psychologist activities in an educational institution and its role in the psycho-pedagogical support of children with autism. We determined the main content of the work of the psychologist in the context of an autistic child support – becoming the foundations of social intellect. We are defined a group of social skills, as well as methods and tools to develop them in children with autism.*

Keywords: child with autism, a basic sense of security and trust, social intellect.

3) методам підтримки позитивної поведінки дитини або сприяння їй.

При використанні методів навчання з допомогою однолітків необхідно враховувати кілька міркувань. А саме:

- включати в процес більшість однокласників; не слід постійно покладатися на одних і тих самих дітей;
- переконатися, що однолітки толерантні до неї, не ставляться як до нездатної або невмілої;
- інструктуючи дітей у класі щодо їх ролі помічників, необхідно підкреслити сильні аспекти дитини;
- цінувати їхній внесок. Обов'язково дякувати (якось нагороджувати) за їхню допомогу.

Психологові варто продумати і створити умови для спілкування однокласників з аутичною дитиною, а також ті види діяльності, якими вони займатимуться, навчити їх, як привертати увагу дитини з аутизмом, як надавати їй допомогу, як вчити спільно гратися і навчатися.

Залучення однокласників аутичної дитини цінне тому, що дає змогу здійснювати корекційно-розвивальну роботу у природному середовищі, безпосередньо в тій ситуації, яка виникає у проявах цієї дитини. Окрім цього, якщо хоча б декілька дітей опікуватимуться дитиною з аутизмом, це сприятиме покращенню загальної психологічної атмосфери у класі.

Коли така дитина вже навчена контактувати з іншими людьми, постає питання різноманітних способів і прийомів комунікації, а також певних меж (кордонів), яких треба дотримуватися, за умови здійснення тієї чи іншої взаємодії.

Таким чином, у контексті супроводу дитини з аутизмом в освітньому просторі робота практичного психолога спрямована на розвиток у неї соціального інтелекту як інтегральної здатності розуміти взаємостосунки між людьми та соціальні події. Становлення у дітей з аутизмом базового почуття довіри, а також соціальних знань і умінь уможливить їх оптимальну взаємодію з дорослими й однолітками не тільки в закладі освіти, а й у спільноті людей.

Література

1. Скрипник Т. В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навч.-метод. посіб. / Т. В. Скрипник. – К.: "Гнозис", 2013. – 60 с.
2. Скрипник Т. В. Феноменологія аутизму / Т. В. Скрипник. – К.: Видавництво "Фенікс", 2010. – 388 с.